

فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۸

صص ۴۳ - ۱۶

رتبه بندی عوامل تأثیر گذار در بحران های ژئوپلیتیکی منطقه غرب آسیا

دکتر محسن رستمی* - پژوهشگر پژوهشگاه امنیت ملی، دکترای جغرافیا سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران.

لیلا مدبر - کارشناس ارشد مدیریت دانشگاه علوم پزشکی تهران، عضو دانشکده حقوق، تهران، ایران.

محسن خلیلی باصری - دانشجوی دکتری امنیت میهن، پژوهشکده ملی دفاع تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۰۱

چکیده

ریشه یابی بحران های ژئوپلیتیکی مستلزم بررسی سیر تاریخی تکوین بحران ها و نیز شناسایی عوامل مؤثر بر وقوع بحران های ژئوپلیتیکی، واکاوی نقش دولت ها و بازیگران سیاسی درون منطقه ای، شناخت نقش دولت ها و بازیگران مداخله گر فرامنطقه ای، شناسایی و بررسی نقش نخبگان مذهبی، سیاسی، نظامی، فرهنگی و اجتماعی است. تحقیق حاضر برای تحقق هدف اصلی تحقیق که همانا رتبه بندی مؤلفه ها و شاخص های تأثیرگذار در بحران های ژئوپلیتیکی جهان اسلام است از روش تحقیق کاربردی- توسعه ای استفاده کرده است و پس از جمع آوری اطلاعات با ابزارهای مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و مطالعه اسناد نیز از روش های تحقیق پیمایشی و تحقیق نظری و کتابخانه ای و اینترنتی استفاده می شود. هم چنین با کمک تکنیک های دلفی و طوفان فکری برای استخراج مؤلفه ها و شاخص ها بهره گیری شده است و با استفاده از طیف لیکرتی، روش های وزن دهی و روش های کمی و کیفی به تجزیه و تحلیل آن ها اقدام شده است. که در پایان محققین به این نتیجه مهم می رسند که جهان اسلام در منطقه غرب آسیا دچار بحران های ژئوپلیتیکی مختلفی است که از این بحران ها می توان به مواردی نظیر ظهور گروه های تکفیری، رقابت و کشمکش بین کشورهای هم جوار، رقابت های ایدئولوژیکی، بحران قومیت ها و گسست های فرهنگی اشاره کرد. وقوع این بحران در کوتاه مدت منطقه را دچار بحران جنگ، بی خانمانی و رشد جریان های تروریستی نموده است و در بلندمدت نیز پیامدهای به مراتب گسترده تری به دنبال خواهد داشت که منجر به تجزیه و متلاشی شدن کشورهای اسلامی به محدوده های ضعیف تر و کوچک تر و تغییرات ژئوپلیتیکی در منطقه غرب آسیا می شود. عامل وقوع این بحران ها، کنترل، مداخله و تصرف یک یا چند ارزش نظیر مکان، فضا، موقعیت، آب، منابع، قلمرو، اقلیت قومی، بازار صادراتی، مسیر انتقال کالا، انرژی،

E-mail: mmahya1392@gmail.com

*نویسنده عهده دار مکاتبات

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۱۷

جزیره، تنگه، خط مرز، مکان مذهبی و نظایر آن است.
کلید واژگان: مؤلفه، شاخص، بحران، بحران‌های ژئوپلیتیکی، جهان اسلام، قلمرو.

۱. مقدمه

جهان اسلام بواسطه برخورداری از بنیادهای فکری و اعتقادی که برگرفته از متن دین مبین اسلام است، در طی تاریخ همواره با اندیشه‌ها و جنبش‌های تحول‌گرا همراه بوده است. یکی از واقعیت‌ها در جهان اسلام و بخصوص در منطقه غرب آسیا این است که اسلام‌گراها تدریجاً در جوامع سیاسی و مهندسی سیاسی آینده آنها نقش خواهند داشت و شمایل منطقه آسیای غربی بر محور اسلام سیاسی تدریجاً در حال شکل‌گیری است. در حالی که سهامداران سیاسی فرمانطقه ای و مجریان درونی آنها اعم از حکام دیکتاتوری و موروثی و نیز جریان‌های سیاسی و افراط‌گرایان تروریستی با ترویج اسلام فویبا در تلاشند تا ضمن ممانعت از تقویت اسلام‌گرایان سیاسی، بخصوص مانع از تثبیت سیاست‌های اسلامی در واحدها و کشورهای اسلامی گردند زیرا حرکت کشورها و ملت‌های مسلمان بسوی تعریف، تبیین و تثبیت سیاست‌های هماهنگ اسلامی، اساسی‌ترین گام در جهت دستیابی به همگرایی‌ها و پرهیز از عوامل واگرایی در میان کشورها و ملت‌های جهان اسلام خواهد شد (Rashno,2015:43).

هدف از بررسی بحران‌های ژئوپلیتیکی، اطلاع از چیستی بحران و فعل و انفعالات درونی بحران است (Nourani,2015:14).

لذا مهم‌ترین متغیر معرف چیستی بحران، زمینه بحران است که مشتمل بر ارزش‌های مختلف جغرافیایی از جمله جغرافیای-سیاسی، جغرافیای-فرهنگی و جغرافیای-اقتصادی است که در بستر بحران در معرض تهدید مستقیم هستند و تهدید آنها با تهدید موجودیت سیاسی هر ملتی ارتباط مستقیمی دارد (Valigholizadeh,2015:8). به لحاظ راهبردی، یکی از روش‌های پیشگیری از وقوع بحران‌ها، داشتن معرفت نظری از طبیعت و ماهیت بحران است. یعنی به هر میزان ابعاد مختلف بحران‌ها بیش‌تر و دقیق‌تر مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گیرند و هویت وجودی آنها عمیق‌تر ریشه‌یابی شوند، شناخت بهتر و کامل‌تری از علل وقوع بحران‌ها

۱۸ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۸

حاصل خواهد شد که نتیجه عملی آن، استفاده هوشمندانه در تدوین راهبردهای دفاعی می‌باشد (Valigholizadeh, 2015:21).

این تحقیق بر آن است تا به این سؤال پاسخ دهد که مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام در غرب آسیا چگونه رتبه‌بندی می‌شوند؟

۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

انجام این تحقیق، دستاوردهای زیر را در بر خواهد داشت:

- ✓ بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام در غرب آسیا مورد شناسایی قرار می‌گیرند.
- ✓ بحران‌های شناسایی شده رتبه‌بندی شده تا بتوان از آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها استفاده کرد.
- ✓ راهبردپردازان به درک صحیح و عمیق از ریشه‌های بحران‌های ژئوپلیتیکی بالقوه و بالفعل موجود در کشورهای اسلامی غرب آسیا دست خواهند یافت.
- ✓ موجب توسعه ادبیات ژئوپلیتیکی و ایجاد درک مشترک، انسجام و وفاق نظری بین تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران کشور می‌شود.

ضرورت تحقیق

عدم انجام این تحقیق می‌تواند حداقل عواقب و پیامدهای ذیل را در برداشته باشد:
✓ عدم توجه عمیق و صحیح به ریشه‌های بحران‌های ژئوپلیتیکی در منطقه غرب آسیا می‌تواند به از بین رفتن فرصت‌ها و مزیت‌های دفاعی ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران منجر شود.

✓ از آنجایی که غرب آسیا به واسطه مزیت‌های مختلف ژئوپلیتیکی محل رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی است لذا در صورت عدم شناخت بحران‌های ژئوپلیتیکی در این منطقه، نمی‌توان راهبردهای قوی و مناسبی برای جمهوری اسلامی ایران تدوین نمود.
✓ در صورت عدم توجه به تأثیرات بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام که ریشه‌های مشترک در مسائل قومی و مذهبی در غرب آسیا دارند، در تدوین راهبردهای امنیتی جمهوری اسلامی ایران، امکان سرایت ناامنی‌های ناشی از این بحران‌ها در منطقه به داخل کشور وجود دارد.

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۱۹

عدم شناخت بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام در غرب آسیا موجب غافلگیری استراتژیک جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدات به‌ویژه در حوزه دفاعی-امنیتی می‌شود که هزینه‌های گزافی را به کشور تحمیل خواهد نمود.

۳. پیشینه پژوهش

تعریف عملیاتی بحران

بحران از لحاظ سطح به محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی تقسیم می‌شود. انواع سطوح مداخله در بحران نیز محلی، ملی، منطقه‌ای، فرا منطقه‌ای، جهانی و کروی و سازه‌ای (سازمان‌های جهانی) است. موضوع و عامل بحران، کنترل، مداخله و تصرف یک یا چند ارزش جغرافیایی اعم از طبیعی و انسانی است (Haggett, 1996:4). در بحران‌های ژئوپلیتیکی الگوی مداخله چند سطحی شکل می‌گیرد و سطوح مختلف بازیگران مداخله‌گر در بحران ژئوپلیتیکی عبارت‌اند از: مدعیان و طرف‌های منازعه یا سطح محلی، سطح منطقه‌ای، سطح فرامنطقه‌ای، سطح جهانی و کروی، سطح سازه‌ای یا سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی نظیر سازمان ملل و شورای امنیت (Hafeznia, 2005:47). بحران ژئوپلیتیکی عبارت است از منازعه و کشمکش کشورها و گروه‌های متشکل سیاسی- فضایی و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف یک یا چند ارزش و عامل جغرافیایی (Hafeznia, 2005:46).

تعریف عملیاتی بحران ژئوپلیتیک

بحران ژئوپلیتیکی عبارت است از منازعه و کشمکش کشورها و گروه‌های متشکل سیاسی- فضایی و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف یک یا چند ارزش و عامل جغرافیایی. بحران‌ها سرچشمه‌ها و انواع مختلف دارند و از لحاظ کارکردی موجب خروج سامانه از حالت تعادل و بروز اخلال در وضعیت عادی و فرآیندهای فضای جغرافیایی و زیستگاه انسان‌ها می‌شوند (Haggett, 1996:372).

تعریف عملیاتی کشورهای اسلامی منطقه غرب آسیا

در این تحقیق، کشورهای اسلامی منطقه غرب آسیا شامل کشورهای جمهوری اسلامی ایران، ترکیه، آذربایجان، ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرقیزستان، فلسطین اشغالی،

۲۰ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۸

اردن، سوریه، لبنان، عراق، عربستان سعودی، کویت، بحرین، قطر، امارات متحده عربی، عمان،
یمن، افغانستان و پاکستان می باشد (شکل ۱)

شکل (۱): نقشه کشورهای غرب آسیا

(Source:sharestani,1995: 366)

ویژگی های بحران های ژئوپلیتیکی

بحران ژئوپلیتیکی هر چند شکل سیاسی به خود می گیرد، ولی با نوع خاص بحران های سیاسی تفاوت می کند. بحران های سیاسی عامل بروز تنش در روابط دولت ها با یکدیگر می باشند و ممکن است به سردی روابط، قطع روابط و حتی جنگ و درگیری منجر شوند این نوع بحران ها بیش تر از عوامل رفتاری، اندیشه ای، آئین دیپلماسی و تشریفات، تعرض و بی احترامی نسبت به ارزش های فرهنگی و نظایر آن ناشی می شوند برخلاف بحران های ژئوپلیتیکی که دیرپایی از ویژگی های آنهاست در حالی که بحران های سیاسی، زودگذر بوده و قابل حل هستند (Haggett,1996:372).

در بحران ژئوپلیتیکی الگوی مداخله ای چندسطحی شکل می گیرد که شامل سطح محلی، سطح منطقه ای، سطح فرامنطقه ای، سطح جهانی و کروی، سطح سازه ای سازمان های منطقه ای و جهانی می شود (Hafeznia,2006:130).

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۲۱

علل بروز بحران‌های ژئوپلیتیکی

عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی در مناطق غیرغربی شامل دو دسته از عوامل به شرح زیر می‌باشند:

۱. عوامل داخلی: این عوامل که به ظرفیت‌های داخلی بحران‌سازی ژئوپلیتیکی و ماندگاری آن اشاره دارند را می‌توان در سه بعد مطرح کرد:

الف) شاخص‌های بعد اجتماعی شامل:

۱. بحران آوارگان داخلی و پناهندگان: این شاخص هم به آوارگان داخلی و هم آوارگان برون‌مرزی اشاره دارد. بی‌خانمان شدن، ایجاد کمپ‌های آوارگان داخلی و بار شدن مشکلات بر این مناطق، شیوع بیماری‌های مرتبط با آوارگان، با بار شدن فشارهای مرتبط به آوارگان بر دولت‌ها همراه است.

۲. خشونت‌های قومی و مذهبی: این شاخص به خشونت قومی، خشونت اجتماعی، خشونت‌های فرقه‌ای و خشونت‌های مذهبی که در وضعیت عدم انسجام اجتماعی، جامعه را از فضای تساهل و همزیستی به سمت فضای تنش و درگیری می‌برد، اشاره دارد.

ب) شاخص‌های بعد اقتصادی شامل:

۱. توسعه‌ی اقتصادی نامتوازن: این شاخص برحسب محاسبه‌ی توزیع ثروت در میان مردم، سهم درآمد ده درصد بالای جمعیت، سهم درآمد ده درصد پایین جامعه، میزان پراکندگی خدمات روستایی در برابر خدمات شهری، دسترسی نابرابر به امکانات و شمار جمعیت زاغه‌نشین سنجیده می‌شود.

۲. افول شدید اقتصادی: گسترش شدید فقر در جامعه و اختلاف میان داراها و ندارها، کسری اقتصادی، بدهی‌های حکومت، بیکاری، میزان نیروی جوان شاغل، سرانه‌ی تولید ناخالص داخلی، رشد تولید ناخالص داخلی، قدرت خرید و تورم از جمله مقوله‌هایی هستند که در زمینه افول شدید اقتصادی بررسی می‌شوند.

ج) شاخصه‌های بعد سیاسی - نظامی شامل:

۱. فساد فراگیر دستگاه دولت: این شاخص برحسب بهره‌برداری مقامات دولتی از عواید عمومی دولت در جهت نفع شخصی تعریف می‌شود که در صورت فراگیر شدن آن، مشروعیت دولت زیر سوال می‌رود و در نتیجه، نظام سیاسی بی‌ثبات می‌گردد.
 ۲. خدمات عمومی ضعیف: این شاخص با تدارک آموزش، سوادآموزی، آب و تأسیسات بهداشتی مرتبط با آن، زیرساخت‌ها، کیفیت مراقبت‌های بهداشتی، ارتباطات تلفنی، دسترسی به شبکه‌ی اینترنت، انرژی مطمئن و جاده‌ها، ارتباط می‌یابد.
 ۳. ناکارآمدی نیروهای نظامی و انتظامی: این شاخص برحسب ماندگاری منازعات داخلی، گسترش سلاح‌های سبک، شورش‌ها و اعتراضات، فجایع ناشی از منازعات، کودتاهای نظامی، فعالیت‌های گروه‌های طغیان‌گر و بمب‌گذاری‌ها، موردنظر قرار می‌گیرد.
 ۴. فقدان شکل‌گیری تشکیلات نخبگی ملی: در شرایط فقدان شکل‌گیری تشکیلات نخبگی ملی، نخبگان اجتماعی و سیاسی ملاحظات محلی و فرقه‌ای را بر منافع ملی ترجیح می‌دهند، چرا که فهم مشترکی در مورد منافع ملی به دست نیآورده‌اند.
 ۲. عوامل خارجی: این عوامل به مداخلات منطقه‌ای و بین‌المللی در شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی بازمی‌گردد که در دو سطح دولتی و غیردولتی قابل دسته‌بندی هستند. در بخش دولتی به دو سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تقسیم می‌گردد و در بخش غیردولتی نیز با تکیه بر عوامل مردم محور، دو دسته عوامل مردمی که همانا جریان‌های مردمی سلبی و ایجابی اثرگذار بر شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی هستند، تقسیم می‌گردد.
- در کنار اهمیت هر یک از دو دسته عوامل داخلی و خارجی، دسته‌ی اول از اصالت برخوردار بوده، حال آنکه، دسته‌ی دوم یا عوامل خارجی از ضرورت برخوردار است. وزن فشارهای درونی بر شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی به شرط لازم و وزن فشارهای بیرونی شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی به شرط کافی در شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی قابل برگردان است. با خوانشی که از وضعیت دولت بین‌المللی ارائه شد؛ که تحت تأثیر دو دسته فشارهای فراملی و فراملی قرار می‌گیرد، این دو دسته فشار در

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۲۳

کنار هم زمینه را برای عوامل خارجی تأثیرگذار بر شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی فراهم می‌آورند. دسته‌ی فشارهای فراملی یا عوامل داخلی، بیش‌تر بخش دولت-ملت‌سازی را از درون مورد بررسی قرار می‌دهد، در حالی که فشارهای فراملی یا خارجی، بیش‌تر به عوامل خارجی تأثیرگذار بر شکل‌گیری و ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی از منظر بیرونی اشاره دارد. بار شدن این دو دسته فشارها بر دولت، به معنای ماندگاری بحران‌های ژئوپلیتیکی در آن دولت است (Talebi Arani, 2016: 506).

سطوح بازیگران مداخله‌گر در بحران ژئوپلیتیکی

در بحران ژئوپلیتیکی الگوی مداخله‌ای چند سطحی شکل می‌گیرد به عبارتی سطوح مختلفی از بازیگران در ارتباط با بحران، درگیر می‌شوند. سطوح مختلف بازیگران مداخله‌گر در بحران ژئوپلیتیکی عبارت‌اند از:

✓ مدعیان و طرف‌های منازعه یا سطح محلی؛

✓ سطح منطقه‌ای؛

✓ سطح فرا منطقه‌ای؛

✓ سطح جهانی و کروی؛

✓ سطح سازه‌ای یا سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی نظیر سازمان ملل و شورای امنیت

(Mousavi, 2016: 370-379).

بحران‌های ژئوپلیتیک کشورها در غرب آسیا

از دیدگاه صاحب‌نظران، عوامل زیر به‌عنوان ریشه‌های بحران‌های ژئوپلیتیکی در منطقه غرب آسیا برشماری شده‌اند:

بحران‌های جهان اسلام حداقل دو منشاء و زمینه داخلی و خارجی دارد. بدین ترتیب در داخل جهان اسلام و بین مسلمانان، عدم بینش و آگاهی کامل نسبت به مبانی و معارف اسلامی از یک سو و تحریف دین و استفاده ابزاری از مفاهیم و مبانی دینی توسط برخی صاحبان‌اندیشه و قدرت از سوی دیگر منجر به ایجاد نحله‌ها و گرایش‌های عقیدتی مختلف در جهان اسلام شد و مسلمانان نیز به تبع آن فرقه فرقه و گروه گروه شدند. این وضعیت وقتی به حالت بحرانی رسید

که جزم‌اندیشی، خودمحوری بین پیروان هر فرقه ایجاد شد و خود را حق مطلق دانسته و پیروان سایر گروه‌ها را متهم به تکفیر کردند. با گذر زمان این چالش عقیدتی نه تنها رفع نشد بلکه به دلیل مداخله سایر بازیگران به‌ویژه آنچه تحت عنوان اصطلاح «رقابت ژئوپلیتیک اسلام و غرب» مطرح است تشدید شد. به نحوی که امروز وحشیانه‌ترین، غیرانسانی‌ترین رفتارها را گروه‌هایی هم‌چون داعش و القاعده به نام دین نسبت به پیروان سایر ادیان و حتی مسلمانان انجام می‌دهند (Zarghani et al, 2016:387). اختلاف عقیده و تضاد دینی-مذهبی نه تنها بین مردم مسلمان وجود دارد بلکه در شرایط فعلی جهان اسلام، به سطوح سیاسی در مقیاس محلی، ملی و منطقه‌ای نیز گسترش پیدا کرده است. بدین ترتیب در سطح فراملی شاهد برخورد گروه‌ها و احزاب سیاسی با منشاء ایدئولوژیک هستیم و در سطح ملت‌ها نیز متأسفانه نزاع‌های فرقه‌ای با منشاء دینی و قومی در جهان اسلام در حال اوج گرفتن است و در مهم‌ترین سطح از نظر قدرت بازیگری، کشورها و حکومت‌های مسلمان وجود دارند که هم‌چنان که در متن مقاله توضیح داده شد، این نزاع‌ها هم در بالاترین سطح خود به ضرر کشورها و ملت‌های مسلمان و به نفع غیرمسلمانان در حال اوج‌گیری است. به‌طور قطع مردم و کشورها در جهان اسلام به دلیل ویژگی‌های مطلوب سرزمینی و جغرافیایی از یک سو و قابلیت فرهنگی و تمدنی اسلام از سوی دیگر می‌توانند با وحدت و انسجام در نظام ژئوپلیتیک جهانی نقش و جایگاه واقعی خود را پیدا نمایند. البته چنان که ذکر شد، به نظر می‌رسد بستر اصلی این واگرایی و نزاع، برداشت‌ها و رویکردهای متفاوت و گاهی متضاد نسبت به مبانی دین اسلام و فرقه‌گرایی و اختلاف در سطوح مختلف مردمی تا نظام‌ها و رهبران سیاسی است. تلاش‌های معدود نخبگان جهان اسلام نیز تاکنون نتوانسته است شمع تقریب و همگرایی را روشنایی و قدرت بخشد و با مداخله دشمنان و رقبای جهان اسلام این اختلاف و منازعه در بخش‌هایی از جهان اسلام در حال تشدید و اوج گرفتن است. در واقع مجموعه توانمندی‌ها و قابلیت‌های غرب در قالب قدرت نرم و قدرت سخت در راستای تشدید و تعمیق اختلاف و منازعه بین ملت‌ها و دولت‌های جهان اسلام است و متأسفانه در وضعیت فعلی چشم‌انداز روشنی برای کاهش و حل منازعات و رفتن به سمت وحدت و انسجام اسلامی وجود ندارد (Zarghani et al, 2016:387-389).

مشکلات اقتصادی و پائین بودن سطح رفاه و آسایش مردم

یکی از نقاط ضعف عمده کشورهای اسلامی که دستاویزی برای غرب بمنظور نفوذ بیش‌تر در این کشورها گردیده و زمینه‌ساز بروز ناامنی در مقیاس وسیع می‌باشد، مشکلات فراگیر اقتصادی در این کشورها و پائین بودن سطح رفاه اقتصادی می‌باشد. تحلیل‌گران آمریکایی، دولت‌مردان را متقاعد ساختند که به دلیل فقر و بیکاری گسترده در خاورمیانه، طبقه فقیر جذب گروه‌های تروریستی شده و در جهت رفع تبعیض طبقاتی و نابرابری‌های اجتماعی به ایجاد خشونت و ترور واداشته می‌شوند. آن‌ها کانون خیزش حرکت‌های تروریستی در خاورمیانه را کشورهای عربستان سعودی، عراق و مصر، به خاطر درونی بودن ارزش‌های جهادگرایانه و سلفی‌گری، می‌دانستند (Rostami et al, 2013: 4-6).

نگرش قوم‌گرایانه

نگرش‌های قومیتی در جوامع اسلامی، از دلایل اصلی شیوع فرآیند ناامنی محسوب می‌گردد که می‌توان گفت از واکنش روانی در برابر خود این قضیه ریشه می‌گیرد. بیش‌تر کشورهای اسلامی پس از حضور مداوم استعمار در کشورهايشان به جهت‌گیری‌های قومی و ملی شدید پرداخته‌اند و به اعتقاد خودشان، به خود آمده‌اند؛ اما این مسئله نیز به شکل غیرمستقیم در راستای مقاصد و اهداف کشورهای استعماری عمل می‌نماید، زیرا کشورهای استعمار زده با دامن زدن به این مسئله، بیشتر خود را در برابر هم و در برابر کشورهای همجوار تجهیز نموده و به تنش‌های منطقه‌ای شدید دامن می‌زنند. نگرش قومی‌گرایانه حتی بر درک و قرائت و نگرش دینی آنان نیز تأثیر منفی گذاشته و آنان حتی از آموزه‌های دینی نیز تفسیر خاص در راستای جهت‌گیری‌های قومی و ناسیونالیستی می‌کنند و این امر تا حدودی بر اعتقادات و باورهای مذهبی آنان نیز سایه افکنده است. به اعتقاد برخی از کارشناسان، تنش‌های مذهبی و جنگ‌های فرقه‌ای در برخی از کشورهای اسلامی نیز از احساسات شدید ناسیونالیستی و قومی‌گرایانه آنان به وجود آمده و چهره‌ای بسیار مخدوش از آموزش‌ها و آموزه‌های مذهبی و اسلامی در جهان به نمایش گذاشته است. این امر از آن جهت که باعث نفاق و تجزیه پیکره امت واحد اسلامی می‌گردد، مطلوب کشورهای قدرتمند و استعمارگران نوین می‌باشد. آنان

در این راستا از جان و مال نیز هزینه می‌کنند تا این مسئله را به گونه‌ای تشدید نمایند. از طرف دیگر، این مسئله می‌تواند وابستگی شدید این کشورها را به کشورهای قدرتمند بیمه نماید (Kazemi, 2004: 259).

ساختار حکومتی نامناسب و عدم مردم‌سالاری

در برخی از کشورهای اسلامی، حکومت‌ها بر اساس ساختارهای قبیله‌ای شکل گرفته‌اند. در نتیجه، برخی از قبایل در این کشورها قدرت زیادی دارند. در شبه‌جزیره عربستان، قبیله‌ها توانسته‌اند ساختار دولت و چگونگی تعیین مرزها را تحت تأثیر قرار دهند (Mirhaidar, 2004: 59). در نتیجه این شرایط، موازنه بین عناصر تشکیل دهنده واحدهای سیاسی وجود ندارد و ساختار سیاسی آن‌ها معیوب بوده، قادر به سازماندهی سیاسی فضا به شیوه مطلوب نیستند. درآمد این وضعیت، ناکارآمدی رویکردهای اداره سرزمین و عدم دستیابی به توسعه می‌باشد و عدم توسعه‌یافتگی نیز باعث انزوای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی شده، یکی از زمینه‌های واگرایی را فراهم می‌آورد (Mirhaidar, 2004: 59).

استعمار و بهره‌برداری سودجویانه از سرمایه کشورهای اسلامی

بزرگ‌ترین مخزن انرژی جهان در اختیار جهان اسلام است. با توجه به رو به کاهش بودن منابع هیدروکربنی انرژی در سایر حوزه‌ها، منطقه خلیج فارس به علت دارا بودن منابع عظیم انرژی، حداقل برای ربع سده آینده، هم‌چنان مورد توجه جدی اقتصاد جهانی خواهد بود و این ویژگی برای ژئوپلیتیک بودن این منطقه کفایت می‌کند. منطقه غرب آسیا به‌عنوان بزرگ‌ترین مخزن انرژی در جهان، نقطه قوت دنیای اسلام است. حوزه خلیج فارس که بخش اساسی و اصلی غرب آسیا را تشکیل می‌دهد دارای ۶۷۹ میلیارد بشکه ذخیره اثبات شده نفت (نزدیک به ۶۶ درصد از کل ذخایر جهان) و ۱۹۱۸ تریلیون فوت مکعب، ذخیره گازی (۳۰ درصد کل ذخایر گازی جهان) می‌باشد (Alihosseini and Arabian, 2016: 24). ۶۶ درصد نفت خام دنیا در اختیار شش کشور حوزه خلیج فارس قرار دارد. چهار کشور عربستان سعودی، ایران، عراق و کویت، بیش‌ترین منابع انرژی را دارا می‌باشند. هم‌چنین ایران، دومین و قطر، سومین کشور دنیا به لحاظ دارا بودن ذخایر گاز طبیعی هستند. از آن جایی که نوع بشر، هنوز موفق به یافتن

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران های ژئوپلیتیکی..... ۲۷

جایگزینی مطمئن برای نفت و گاز نشده است و از طرفی، منابع هیدروکربنی در حوزه‌هایی چون دریای شمال و کارائیب در حال اتمام است؛ در نتیجه، منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، طی حداقل ربع قرن آینده به علت تأمین بخش عمده‌ای از نیازهای اقتصاد جهانی، مورد توجه خاص قرار خواهد داشت (Salloukh, 2015:47).

اختلاف بر سر مرزهای استعماری

وجود اختلافات سیاسی در غرب آسیا و شمال آفریقا، انرژی ملت‌های اسلامی را به تحلیل خواهد برد. حضور این اختلافات در عرصه‌های بین‌المللی، لطمات سیاسی و اقتصادی فراوانی به این کشورها وارد کرده و در مواردی باعث برافروخته شدن جنگ میان آنها شده است. منطقه خلیج فارس به عنوان حساس‌ترین بخش جهان اسلام با موارد عدیده‌ای از این قبیل مواجه می‌باشد. مرزهای دریایی اکثر کشورهای منطقه، افزاز نگردیده است (Jafari, 1995:13). در عین حال، اختلافات سرزمینی و طمع ارضی، باعث بروز مسائل زیادی گردیده است. البته برخی از این اختلافات، جهت ایجاد انحراف در افکار عمومی و تلاش برای وحدت‌آفرینی می‌باشد. طمع سرزمینی امارات متحده عربی بر بخشی از خاک ایران (جزایر سه‌گانه) از این نوع است که باعث اظهارنظرهای غیرواقعی و تخریب زمینه‌های همگرایی در روابط دو کشور و روابط منطقه‌ای گردیده است. امارات متحده عربی با اکثر همسایگان خود دارای اختلاف ارضی و مرزی است (Scobell, 2017:22).

اختلاف در بهره‌برداری از منابع مشترک

در کشورهای جنوب غرب آسیا آب به‌عنوان مسئله و چالشی مهمی مطرح است به طوری که گفته می‌شود جنگ بعدی در این منطقه، جنگ بر سر آب خواهد بود. بطور مثال کشورهای سوریه و عراق با ترکیه، رژیم اشغالگر قدس با فلسطینیان ساکن در کرانه اردن در تأمین آب مورد نیاز خود همواره با مشکلاتی روبرو می‌باشند. اکثر کشورهای واقع در جنوب غرب آسیا از کمبود آب رنج می‌برند و در منطقه گرم و کم‌آب دنیا قرار گرفته‌اند که میزان بارندگی در این کشورها بسیار پایین و گاهی در حد صفر است. بنابراین می‌توان گفت بحران آب به عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های آینده سیاسی جغرافیای جنوب غرب آسیا مطرح است. در این منطقه چهار حوضه

رودخانه‌ای وجود دارد که باعث درگیری‌ها و تنش‌های فراوانی میان کشورهای در این منطقه شده است. رشد بالای جمعیت، تشدید خشکسالی و کاهش منابع آبی و افزایش دمای هوا، بحران آب در منطقه را بیش از پیش دامن می‌زند و احتمال وقوع جنگ در منطقه بین کشورها بر سر منابع آب بیش‌تر می‌شود. اگر روند تغییرات آب و هوایی هم‌چنان ادامه داشته باشد در عرض تنها یک قرن، ترکیب دما و رطوبت بالا در منطقه خلیج فارس شرایطی را ایجاد می‌کند که زندگی در این منطقه عملاً غیر قابل تحمل می‌شود (Goli Zavareh, 2011: 326). بخش عمده‌ای از ذخایر نفت و گاز ایران به مانند ثروتی میان ایران و همسایگانش در میادین مشترک قرار گرفته است. بخشی از ذخایر نفت و گاز از خط مرزی ایران با دیگر کشورها گذشته و در آن‌سوی مرزها قرار گرفته است. بدیهی است به خاطر سیال بودن جریان نفت و گاز، مرزبندی میادین مشترک مانند مرزهای سیاسی روی کره زمین امکان‌پذیر نیست و این‌چنین است که برداشت مشترک، قاعده میادین مشترک می‌شود (Fars News Agency Web site and Comfort: 2016).

فرقه‌گرایی

ریشه‌یابی علل شکل‌گیری فرق اسلامی و بروز اختلافات میان امت اسلامی از دو نظر قابل بررسی است: الف) تاریخی ب) کلامی. با بررسی علل و عوامل فرقه‌گرایی در جهان اسلام و با نگاهی اجمالی به تاریخ صدر اسلام مشاهده می‌شود که روند مخالفت‌ها از زمان پیامبر بزرگ اسلام (ص) و در مقابل آن حضرت شروع می‌شود و بتدریج قوی‌تر شده در اواخر عمر شریف آن حضرت به صورت یک جریان سیاسی در می‌آید که در نهایت در سقیفه بنی‌ساعده حکومت را به دست می‌گیرد و امت اسلامی بدین شکل متشتت و متفرق می‌شود (Sardarnia, 2016: 391-392). خاورمیانه به‌عنوان یک محدوده جغرافیایی ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک همواره در کانون توجهات سیاسی-اقتصادی قرار دارد. وجود تفاوت‌های قومی، زبانی، مذهبی در این محدوده باعث وجود چالش‌های اساسی میان کشورهای منطقه شده است. با وجود اینکه تمام کشورهای این محدوده جغرافیایی مسلمان‌اند (به جزء اسرائیل) ولی دارای روابط مطلوبی نیستند. مذهب شیعه در کشورهای خاورمیانه به‌عنوان یک عامل پیونددهنده می‌تواند به فرصتی جهت تحولات برای پیروان آن در آید (Mahkoui, 2016: 368).

ایجاد بحران ژئوپلیتیکی از طریق گفتمان‌سازی

غرب آسیا یکی از اصلی‌ترین مناطق ژئوپلیتیکی محسوب می‌شود که همواره در فضای رقابت سیاسی، منازعات منطقه‌ای و چالش‌های پایان‌ناپذیر قرار داشته و اهمیت این منطقه تا آنجاست که در تقسیم‌بندی‌های ژئوپلیتیکی به‌عنوان یک منطقه مستقل تعریف و تعیین گردیده است، لیکن مداخله قدرت‌های بزرگ (گذر قالب‌ها و روش‌های مختلف) در حوزه موصوف مدت‌ها است که زمینه ایجاد بحران و گسترش آن را در این حوضه ژئوپلیتیک فراهم نموده است که البته ابزارهای این مداخله تشنج‌آفرین متفاوت بوده و یکی از اصلی‌ترین این ابزارها در سال‌های اخیر بهره‌جستن از ابزار دین و مذهب است. در حال حاضر سلفیان تکفیری با تکرار این سخن و بافاصله گرفتن از آرمان‌های مؤسس این اندیشه، آب به آسیاب اسلام‌ستیزان می‌ریزند و تمام امکانات مادی، معنوی و نیروی انسانی جهان اسلام را هدر می‌دهند و باعث تفرقه هر چه بیشتر جهان اسلام می‌شوند (Azizian, 2016: 604).

راه‌اندازی گروه‌های تکفیری تروریستی

فعالیت گروه‌های تروریستی و رشد تروریسم در میان کشورهای اسلامی خود منشأ بسیاری دیگر از بحران‌های جهان اسلام از جمله بی‌ثباتی سیاسی، مهاجرت و آوارگی، از بین رفتن زیرساخت‌های اقتصادی کشورها و حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای بوده است. شکل‌گیری این گروه‌ها تحت تأثیر یک عامل نبوده است؛ بلکه عوامل مختلف سیاسی، اقتصادی، جمعیتی و ژئوپلیتیکی در پیوند و تقویت یکدیگر باعث به وجود آمدن گروه‌های تروریستی شده است. در این میان برخی از شرایط مانند تکثر قومی- مذهبی، حکومت‌های استبدادی و ضعف دموکراسی، وجود کشورهای شکننده، ضعف در نفوذ اجتماعی دولت‌ها و فرایند ملت‌سازی به عنوان عوامل درون‌زا و ترویج و رشد اندیشه‌های افراطی و تکفیری در کنار حمایت دولتی و استفاده از ابزار دولت‌ها از تروریسم به عنوان عوامل برون‌زا بیش‌ترین تأثیر را در شکل‌گیری و فعالیت گروه‌های تروریستی در جهان اسلام داشته است. در واقع این دو عامل خارجی از بیرون از جهان اسلام به ساماندهی، هدایت و تقویت گروه‌های افراطی و تروریستی در بستر فراهم کشورهای اسلامی مبادرت می‌ورزند (Etaat et al, 2016: 29).

وجود رقابت و اختلاف سیاسی میان دولت‌های منطقه

اختلافات سیاسی میان دولت‌های اسلامی، آسیب‌پذیری مهمی است که همواره مورد بهره‌برداری نیروهای خارجی قرار گرفته است. این اختلافات مانع بزرگی بر سر راه همکاری و تفاهم میان کشورهای اسلامی و اتخاذ موضعی مشترک در قبال مسائل جهانی است. اشغال فلسطین، شکست اعراب از رژیم صهیونیستی، فاجعه بوسنی تنها بخشی از هزینه‌هایی است که جهان اسلام بابت تفرقه و اختلافات درونی پرداخته است. اختلافات مرزی و ارضی، از مهم‌ترین اختلافات دوجانبه و چندجانبه میان کشورهای اسلامی است. بیش‌تر این اختلافات، محصول دوران سلطه مستقیم استعماری بر کشورهای اسلامی است که دو دهه گذشته هزینه‌های انسانی و مالی زیادی را بر اقتصاد و جامعه کشورهای اسلامی تحمیل نموده و زمینه را برای مداخله بیش‌تر قدرت‌های خارجی فراهم نموده است (Shabazov, 2017:56).

چالش‌های کنونی جهان اسلام

به طور کلی برخی از چالش‌های جاری در فضای بحرانی حاکم بر جهان اسلام را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی کرد:

- ✓ تجزیه‌طلبی و جدا کردن مناطق مسلمان نشین از مناطق غیرمسلمان؛
- ✓ الحاق‌گرایی و تمایل به توسعه سلطه بر مناطق مسلمان‌نشین تحت نظارت دولتی که از نظر قومی و مذهبی متفاوت باشد (حکومت بیگانه)؛
- ✓ خشم مسلمانان علیه حاکمیت و سلطه امپریالیستی که قبلاً و یا در وضعیت موجود بر آنان اعمال می‌شود (همانند عدم پرهیز قدرت‌های غربی در مسائل خلیج فارس و حتی حضور آشکار آنان در برخی از کشورهای منطقه)؛
- ✓ اختلافات مرزی میان دولت‌های مسلمان و غیرمسلمان؛
- ✓ تلاش برای دست‌یابی به قدرت توسط اقلیت‌های مسلمان در حکومت‌هایی که اکثریت آنها را غیرمسلمان تشکیل می‌دهند؛
- ✓ سلطه اقتصادی حقیقی یا غیرحقیقی و تبعیض سیاسی که از سوی غیرمسلمانان بر مسلمانان اعمال می‌گردد؛

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۳۱

✓ گرایش به دین اسلام و اشاعه آن در مناطق غیر مسلمان؛
✓ ترس و نگرانی مناطق غیرمسلمان که از ساختارهای اجتماعی ضعیفی برخوردار هستند،
از سازمان‌های اجتماعی اسلامی.

۴. روش تحقیق

روش این تحقیق با توجه به ماهیت و کیفیت سؤالات پژوهشی، از منظر هدف از نوع کاربردی - توسعه‌ای است و به لحاظ این که به توصیف و تفسیر عینی واقعیت‌های وضع موجود از طریق دیدگاه‌های خبرگان و صاحب نظران داخلی و خارجی با استفاده از روش‌های مربوطه رویکرد «توصیفی - پیمایشی» دارد. در جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های تحقیق پیمایشی و تحقیق نظری و کتابخانه‌ای و اینترنتی استفاده می‌شود و ابزارهای مختلفی چون مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و مطالعه اسناد به کار برده شد. برای استخراج اطلاعات از تکنیک‌های دلفی و طوفان فکری بهره‌گیری شده و با استفاده از طیف لیکرتی، روش‌های وزن دهی و روش‌های کمی و کیفی به تجزیه و تحلیل آن‌ها اقدام گردید. هم‌چنین برای تأیید اعتبار داده‌های احصایی از پرسش نامه محقق ساخته، از روش محتوایی با بهره‌مندی از نظر فرماندهان، مدیران در ناجا و اساتید صاحب نظر و برای تعیین پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از نرم افزار آماری SPSS در دو سطح توصیفی و استنباطی استفاده شد.

جامعه آماری

با توجه به اینکه استفاده از تکنیک دلفی هدف می‌باشد بنابراین محقق در جامعه آماری خود افرادی را انتخاب می‌کند که دارای ویژگی‌هایی از جمله:

- آشنا بودن به محیط غرب آسیا و بحران‌های موجود در آن؛
- دارای حداقل مدرک ارشد و دکتری در رشته جغرافیای سیاسی و حوزه مرتبط در رشته علوم سیاسی؛
- دارای مشاغل با جایگاه ۱۷ به بالا؛
- اساتید هیات علمی دانشگاه؛

• دارا بودن مقالات علمی، پژوهشی، تألیف یا ترجمه و یا پروژه‌های تحقیقاتی در این

حوزه؛

• عدم سوگیری به مطلب.

حجم نمونه

حجم نمونه در این پژوهش به دلیل روش بیان شده (دلفی - گلوله برفی) توسط محقق، افراد تا حد اشباع مورد نظر محقق می‌باشد.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات

در این تحقیق با بهره‌گیری از روش پژوهش آمیخته یعنی با ترکیبی از دو روش کار دنبال شده است. در مرحله کیفی با روش توصیفی و تحلیل روند و مصاحبه شفاهی با خبرگان، مطالعه ادبیات نظری تحقیق، مصاحبه‌ها و اخذ نقطه نظرات به اکتشاف عوامل پرداخته و سپس به توصیف متغیرها به منظور شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مرتبط در مدل پرداخته شد. و تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش با توجه به تمام شمار بودن جامعه آماری به روش دلفی انجام گرفت. و نهایتاً چارچوب نظری تبیین شد و با استفاده از روش کمی (با طراحی پرسشنامه و محاسبه روایی و پایایی امر گردآوری اطلاعات انجام شد). بنابراین رویکرد تحقیق از نظر نوع داده‌های گردآوری شده آمیخته و از نظر هدف توسعه‌ای_کاربردی است. ابتدا با استفاده از تجزیه و تحلیل توصیفی، داده‌های جمع‌آوری شده به وسیله شاخص‌های آمار توصیفی خلاصه و طبقه‌بندی شدند که از طریق میانگین، مد، میانه، واریانس مورد تحلیل قرار گرفتند. سپس در ادامه با استفاده شیوه تجزیه و تحلیل استنباطی، روابط همبستگی بین ابعاد مؤلفه‌ها و شاخص‌ها استخراج و ضمن استاندارد سازی آن‌ها، به کمک نرم‌افزار SPSS میزان ارتباط ابعاد، با مؤلفه‌ها سنجیده شد.

روش‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات

با توجه به توضیحات آورده شده در بند قبل، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات با کمک نرم افزار SPSS می‌باشد.

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۳۳

پایایی و روایی تحقیق

روایی

برای بررسی اعتبار پرسشنامه، گزاره‌ها در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت، پس از بررسی نظرات و پیشنهادات صاحب‌نظران، تغییرات لازم در پرسشنامه‌ی اولیه ایجاد و پرسشنامه‌ی ثانویه‌ی آزمون تهیه گردید. در ادامه به منظور بررسی روایی سؤالات یا گویه‌های ابزار سنجش از فن تحلیل عاملی استفاده گردید، که این فن یکی از فنون آمار استنباطی است که روایی هرکدام از سؤالات را برای ما مشخص می‌کند.

پایایی

برای بررسی پایایی درونی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده، تا بر این مبنا به پایداری درونی گویه‌های پرسشنامه پی برده شود.

فرمول آلفای کرونباخ عبارتست از:

$$\alpha = \frac{n}{n-1} \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^n s_i^2}{s_r^2} \right)$$

که در آن:

= تعداد سؤالات آزمون؛ n

ام(واریانس داده‌های موجود در یک ستون ماتریس داده‌ها)؛ i = واریانس سؤال s_i^2

s_r^2 = واریانس کل آزمون یا به عبارت دیگر واریانس ستون مجموع در ماتریس داده‌هاست.

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.977	173

همان‌گونه که از جدول احصایی استخراج شده بر می‌آید، میزان پایایی کل پرسشنامه که با فرمول آلفای کرونباخ محاسبه شده؛ ۹۷ صدم است که نشان می‌دهد ضریب پایایی پرسشنامه عالی است.

۵. یافته‌ها

در این بخش نتایج مربوط به کلیدی متغیرهای مورد بررسی تشریح و سپس به سنجش متغیرها و توصیف و تبیین رابطه‌ی گویه‌هایی که بر اساس شاخص‌ها تهیه شده‌اند، پرداخته می‌شود. و به صورت تحلیلی ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته و متغیرهای زمینه‌ای تعیین می‌گردد.

جدول (۱): فراوانی و درصد فراوانی مربوط به میزان جنسیت پاسخ‌گویان

جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
مرد	۲۴	۸۲/۷
زن	۳	۱۳/۶
نامشخص	۳	۳/۷
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود به دلیل شرایطی که در جامعه آماری لحاظ گردیده بود نسبت پاسخ‌گویان مرد نسبت به زن بیش‌تر است.

سن پاسخ‌گویان

جدول (۲): فراوانی و درصد فراوانی مربوط به سن پاسخ‌گویان

سن	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
زیر ۴۰ سال	۵	۲۰/۷
۴۰ تا ۴۵ سال	۷	۲۲/۹
۴۵ تا ۵۰ سال	۱۰	۳۳/۹
۵۰ تا ۵۵ سال	۴	۸/۶
۵۵ سال به بالا	۲	۶/۸
نامشخص	۲	۷/۱
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۲۰/۷ درصد از پاسخ‌گویان، زیر ۴۰ سال، ۲۲/۹ درصد، بین ۴۰ تا ۴۵ سال، ۳۳/۹ درصد بین ۴۵ تا ۵۰ سال، ۸/۶ درصد، بین ۵۰ تا ۵۵ سال و ۶/۸ درصد، ۵۵ سال به بالا سن دارند. میانگین سن پاسخ‌گویان ۴۸ سال با انحراف معیار ۵ سال می‌باشد.

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۳۵

میزان تحصیلات پاسخ‌گویان

جدول (۳): فراوانی و درصد فراوانی مربوط به میزان تحصیلات پاسخ‌گویان

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کارشناس ارشد	۶	۲۴/۴
دانشجوی دکتری	۹	۴۴/۹
دکتری	۱۵	۳۰/۷
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۲۴/۴ درصد کارشناس ارشد، ۴۴/۹ درصد دانشجوی دکتری و ۳۰/۷ درصد دکتری بودند.

میزان سابقه کار پاسخ‌گویان

جدول (۴): فراوانی و درصد فراوانی مربوط به میزان سابقه کار پاسخ‌گویان

سابقه کار	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
۲۰ تا ۲۵ سال	۱۲	۴۳/۷
۲۵ تا ۳۰ سال	۸	۲۶/۲
۳۰ سال به بالا	۱۰	۳۰/۱
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۴۳/۷ درصد، بین ۲۰ تا ۲۵ سال، ۲۶/۲ درصد، بین ۲۵ تا ۳۰ سال و ۳۰/۱ درصد، نیز بالای ۳۰ سال سابقه کار دارند.

جدول (۵): اولویت‌بندی عوامل و علائق ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر وقوع بحران‌های ژئوپلیتیک

جهان اسلام در منطقه غرب آسیا در حوضه‌های ژئوپلیتیکی براساس آزمون فریدمن

رتبه	نمره میانگین	عوامل
۱	۳,۹۴	عوامل سیاسی
۲	۳,۸۴	عوامل نظامی
۳	۲,۶۰	عوامل اقتصادی
۴	۲,۵۶	عوامل طبیعی
۵	۲,۰۶	عوامل انسانی

عامل سیاسی

جدول (۶): عوامل سیاسی تأثیرگذار بر وقوع بحران‌های ژئوپلیتیک جهان اسلام در منطقه غرب آسیا در حوضه‌های ژئوپلیتیکی

میانگین نمره	درصد میزان تأثیر عامل	مقدار خی دو مشاهده شده	سطح معناداری	عوامل تأثیرگذار
۴,۷۲	۹۷,۱۴	۱۸,۱۸	۰,۰۰	فعالیت رژیم صهیونیستی برای جلوگیری از نفوذ سیاسی جمهوری اسلامی ایران در منطقه
۴,۵۹	۹۴,۲۹	۱۴,۳۴	۰,۰۰	تلاش آمریکا برای تخریب چهره بین المللی ایران نزد دولت‌های منطقه
۴,۷۴	۹۱,۴۳	۱۳,۱۱	۰,۰۰	نفوذ رژیم صهیونیستی در بین کشورهای منطقه به ویژه اعراب
۴,۴۳	۸۸,۵۷	۱۰,۸۶	۰,۰۰	تضعیف ج.ا.ایران توسط آمریکا از طریق حضور در کشورهای عربی منطقه
۴,۰۱	۷۷,۱۴	۶,۹۵	۰,۰۰	رویکرد نوعثمانی گرایی توسط ترکیه
۳,۹۳	۸۵,۷۱	۸,۳۰	۰,۰۰	گسترش روابط اعراب منطقه با رژیم صهیونیستی با محوریت عربستان
۳,۸۱	۶۲,۸۶	۵,۴۱	۰,۰۰	تلاش آمریکا برای بهره برداری از حضور و نفوذ در منطقه از طریق شورای همکاری خلیج فارس به ویژه عربستان
۳,۵۵	۵۷,۱۴	۳,۱۷	۰,۰۰۳	ایجاد شکاف قومی مذهبی در منطقه بین شیعیان و اهل سنت با تلاش غرب در منطقه

جدول (۶) بیانگر این واقعیت است که از نگاه جامعه‌آماری، عامل فعالیت رژیم صهیونیستی برای جلوگیری از نفوذ سیاسی جمهوری اسلامی ایران در منطقه با ۴,۷۲ میانگین نمره بالاترین و ایجاد شکاف قومی مذهبی در منطقه بین شیعیان و اهل سنت با تلاش غرب در منطقه با میانگین نمره ۳,۵۵ کمترین تأثیر را در بحران‌های ژئوپلیتیکی (در عامل سیاسی) را دارد.

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۳۷

عامل اقتصادی

جدول (۷): عوامل اقتصادی تأثیرگذار بر وقوع بحران‌های ژئوپلیتیک جهان اسلام

در منطقه غرب آسیا در حوضه‌های ژئوپلیتیکی

میانگین نمره	درصد میزان تأثیر عامل	مقدار خی دو مشاهده شده	سطح معناداری	عوامل تأثیرگذار
۴,۵۳	۸۸,۵۷	۱۲,۲۵	۰,۰۰	مدیریت و تلاش آمریکا برای کنترل انرژی منطقه
۴,۴۹	۹۱,۴۳	۱۳,۳۴	۰,۰۰	تلاش ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی عربستان سعودی جهت تسلط بر تنگه راهبردی باب‌المندب
۴,۴۷	۸۸,۵۷	۱۰,۳۰	۰,۰۰	پیاده‌سازی طرح نیل تا فرات از طریق رژیم صهیونیستی
۴,۴۶	۸۸,۵۷	۱۰,۱۱	۰,۰۰	گسترش روابط اقتصادی رژیم اشغالگر قدس با کشورهای عرب منطقه
۴,۴۱	۹۴,۲۹	۱۳,۸۹	۰,۰۰	تلاش آمریکا برای تضمین صدور نفت و انرژی موجود در منطقه با بکارگیری نیروهای تکفیری
۴,۳۹	۸۸,۵۷	۹,۴۷	۰,۰۰	تلاش رژیم اشغالگر قدس جهت توسعه عمق استراتژیک خود در منطقه از مجرای روابط اقتصادی و تجارت، روابط سیاسی
۴,۲۸	۸۲,۸۶	۶,۹۳	۰,۰۰	تلاش کشورهای فرامنطقه‌ای برای حضور اقتصادی رژیم صهیونیستی در منطقه
۴,۱۹	۹۱,۴۳	۱۲,۲۹	۰,۰۰	رقابت آمریکا با چین و روسیه برای تسلط بر منابع انرژی منطقه
۳,۹۱	۶۸,۵۷	۵,۸۸	۰,۰۰	تلاش آمریکا به منظور جلوگیری از همکاری‌های اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز با ایران
۳,۸۸	۷۱,۴۳	۷,۸۲	۰,۰۰	رقابت اقتصادی ایران و ترکیه جهت تصرف بازارهای منطقه‌ای
۳,۷۸	۶۲,۸۶	۵,۹۵	۰,۰۰	تلاش ترکیه برای افزایش نقش گذرگاهی در حوزه انرژی و رقابت با کشورهای منطقه
۳,۷۷	۶۸,۵۷	۴,۲۶	۰,۰۰	تلاش آمریکا از طریق شرکت‌های نفتی برای استخراج و صادرات نفت
۳,۷۶	۶۸,۵۷	۴,۲۷	۰,۰۰	ایجاد بحران‌های امنیتی در پاکستان از طریق آمریکا
۳,۷۲	۷۷,۱۴	۴,۷۳	۰,۰۰	تلاش آمریکا جهت ایجاد خط انتقال ترانزیتی انرژی از ترکیه جهت مقابله با حضور چین در منطقه و تضعیف موقعیت گذرگاهی ایران
۳,۶۹	۵۷,۱۴	۴,۸۷	۰,۰۰	رقابت پاکستان با ایران برای تأمین نیازهای انرژی و کریدور اقتصادی خود از طریق افغانستان
۳,۶۷	۶۲,۸۶	۶,۰۸	۰,۰۰	تلاش ج.ا.ایران برای حفظ جایگاه خود به عنوان مسیر

۳۸ فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام - سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۸

				ترانزیتی در کریدور شمال جنوب
۳,۶۵	۶۸,۵۷	۵,۳۶	۰,۰۰	رقابت ایران با کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای فعال کردن دیپلماسی اقتصادی
۳,۶۳	۵۷,۱۴	۳,۸۲	۰,۰۰۱	رقابت اقتصادی ایران و عربستان در اقیانوس هند

جدول بالا بیانگر این واقعیت است که از نگاه جامعه آماری، عامل تلاش آمریکا برای تسلط بر منابع انرژی منطقه با ۴,۵۳ میانگین نمره بالاترین و رقابت اقتصادی ایران و عربستان در اقیانوس هند با میانگین نمره ۳,۶۳ کمترین تأثیر را در بحران‌های ژئوپلیتیکی (در عامل اقتصادی) را دارد.

عامل نظامی

جدول (۸): عوامل نظامی تأثیرگذار بر وقوع بحران‌های ژئوپلیتیک جهان اسلام

در منطقه غرب آسیا در حوضه‌های ژئوپلیتیکی

میانگین نمره	درصد میزان تأثیر عامل	مقدار خی دو مشاهده شده	سطح معناداری	عوامل تأثیرگذار
۴,۸۶	۹۷,۱۴	۱۹,۵۵	۰,۰۰	جنگ افروزی رژیم صهیونیستی در منطقه به منظور ارتقای امنیت خود
۴,۷۴	۹۴,۲۹	۱۶,۵۸	۰,۰۰	حفظ نیروهای آمریکایی در سوریه
۴,۶۷	۹۴,۲۹	۱۴,۹۴	۰,۰۰	گسترش همکاری‌ها و توافقات نظامی کشورهای منطقه با رژیم صهیونیستی و آمریکا
۴,۵۹	۹۱,۴۳	۱۳,۳۴	۰,۰۰	استفاده نیروهای آمریکایی و ناتو از خاک و پایگاه‌های کشورهای منطقه
۴,۴۸	۹۷,۱۴	۱۱,۰۵	۰,۰۰	فعال کردن گروه‌های معارض در مرزهای شرقی و جنوب شرقی ایران
۴,۴۳	۸۸,۵۷	۱۰,۵۳	۰,۰۰	ایجاد و گسترش جنگ‌های منطقه‌ای و نیابتی در منطقه با محوریت عربستان
۴,۴۱	۸۸,۵۷	۹,۶۲	۰,۰۰	سیاست‌های نظامی ترکیه برای تصرف سرزمین‌هایی در عراق و سوریه
۴,۳۴	۸۵,۱۷	۸,۸۴	۰,۰۰	اقدامات نظامی ترکیه در منطقه به بهانه کنترل کردها
۳,۹۴	۶۲,۸۶	۵,۲۵	۰,۰۰	امکان استفاده از سلاح‌های هسته‌ای برای دفاع در مقابل تجاوز

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۳۹

				نظامی در دکترین جدید نظامی روسیه
۳,۷۹	۶۵,۷۱	۳,۳۴	۰,۰۰۲	رایزنی و همکاری رژیم صهیونیستی با دولت هند در جهت همکاری‌های تسلیحاتی

جدول (۸) بیانگر این واقعیت است که از نگاه جامعه‌آماری، عامل جنگ افروزی رژیم صهیونیستی در منطقه به منظور ارتقای امنیت خود با ۴,۸۶ میانگین نمره بالاترین و رایزنی و همکاری رژیم صهیونیستی با دولت هند در جهت همکاری‌های تسلیحاتی با میانگین نمره ۳,۷۹ کمترین تأثیر را در بحران‌های ژئوپلیتیک (در عامل نظامی) را دارد.

عامل طبیعی

جدول (۹): عوامل طبیعی تأثیرگذار بر وقوع بحران‌های ژئوپلیتیک جهان اسلام در منطقه غرب آسیا در حوضه‌های ژئوپلیتیکی

سطح معناداری	مقدار خی دو شده مشاهده	درصد میزان تأثیر عامل	میانگین نمره	عوامل تأثیرگذار
۰,۰۰	۶,۴۷	۸۰	۴,۱۷	رقابت ترکیه و رژیم صهیونیستی برای کنترل منابع آب
۰,۰۰	۷,۲۴	۷۷,۱۴	۴,۰۸	تغییر در هیدرولوژی منطقه به واسطه سد سازی و خشکسالی شدید در اردن سوریه، ترکیه،
۰,۰۰	۵,۹۲	۷۴,۲۹	۴,۰۵	بحران فزاینده آب و خشکسالی و بحران ریزگردها در منطقه
۰,۰۰	۵,۰۲	۷۱,۴۳	۳,۹۴	بحران فزاینده آب و خشکسالی در شرق ایران و ریزگردها در غرب فلات ایران
۰,۰۰	۶,۳۴	۷۱,۴۳	۳,۹۱	چالش و بحران در رودخانه هیرمند و هامون

جدول (۹) بیانگر این واقعیت است که از نگاه جامعه آماری، عامل رقابت ترکیه و رژیم صهیونیستی برای کنترل منابع آب با ۴,۱۷ میانگین نمره بالاترین و چالش و بحران در رودخانه هیرمند و هامون با میانگین نمره ۳,۹۱ کمترین تأثیر را در بحران‌های ژئوپلیتیکی (در عامل طبیعی) را دارد.

عامل انسانی

جدول (۱۰): عوامل انسانی تأثیرگذار بر وقوع بحران‌های ژئوپلیتیک جهان اسلام در منطقه غرب آسیا در حوضه‌های ژئوپلیتیکی

سطح معناداری	مقدار خی دو شده مشاهده	درصد میزان تأثیر عامل	میانگین نمره	عوامل تأثیرگذار
۰,۰۰	۱۱,۴۷	۸۸,۵۷	۴,۵۱	تلاش عربستان برای قدرت یابی تکفیری‌ها در منطقه در برابر گروه‌های جهادی شیعه
۰,۰۰	۱۱,۴۳	۹۱,۴۳	۴,۴۲	توسعه گفتمان وهابی سلفی در منطقه و ایجاد جایگزین گروه‌های جهادی شیعه
۰,۰۰	۶,۸۴	۷۷,۱۴	۴,۱۱	رشد افکار ناسیونالیستی در کشورهای تازه استقلال یافته و جریان تندروی تکفیری به خصوص در ازبکستان و تاجیکستان و ترکمنستان
۰,۰۰	۵,۲۰	۶۸,۵۷	۳,۸۵	گفتمان دینی متفاوت در منطقه به رهبری ترکیه
۰,۰۰	۴,۴۱	۶۵,۷۱	۳,۷۱	وجود بحران افراط گرایی در مناطق قبایلی پاکستان با باورهای مذهبی، اجنماعی و تاریخی
۰,۰۰۱	۳,۵۸	۶۰	۳,۶۸	همکاری فرهنگی دولت آذربایجان با کشورهای فرامنطقه ای به منظور ایجاد واگرایی قومی در ایران

جدول بالا بیانگر این واقعیت است که از نگاه جامعه‌آماری، عامل تلاش عربستان برای قدرت یابی تکفیری‌ها در منطقه در برابر گروه‌های جهادی شیعه با ۴,۵۱ میانگین نمره بالاترین و همکاری فرهنگی دولت آذربایجان با کشورهای فرامنطقه ای به منظور ایجاد واگرایی قومی در ایران با میانگین نمره ۳,۶۸ کمترین تأثیر را در بحران‌های ژئوپلیتیکی (در عامل انسانی) را دارد.

۶. نتیجه‌گیری

جهان اسلام در منطقه غرب آسیا دچار بحران‌های ژئوپلیتیکی مختلفی است که از این بحران‌ها می‌توان به مواردی نظیر ظهور گروه‌های تکفیری، رقابت و کشمکش بین کشورهای همجوار، رقابت‌های ایدئولوژیکی، بحران قومیت‌ها و گسست‌های فرهنگی اشاره کرد. وقوع این بحران در کوتاه‌مدت منطقه را دچار بحران جنگ، بی‌خانمانی و رشد جریان‌های تروریستی نموده است و در بلندمدت نیز پیامدهای به مراتب گسترده‌تری به دنبال خواهد داشت که منجر به

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۴۱

تجزیه و متلاشی شدن کشورهای اسلامی به محدوده‌های ضعیف‌تر و کوچک‌تر و تغییرات ژئوپلیتیکی در منطقه غرب آسیا می‌شود. عامل وقوع این بحران‌ها، کنترل، مداخله و تصرف یک یا چند ارزش نظیر مکان، فضا، موقعیت، آب، منابع، قلمرو، اقلیت قومی، بازار صادراتی، مسیر انتقال کالا، انرژی، جزیره، تنگه، خط مرز، مکان مذهبی و نظایر آن است. در تحقیق حاضر پس از بررسی عوامل و شاخص‌های تأثیرگذار بر بحران و رتبه‌بندی طبق آزمون فریدمن مشخص گردید که به ترتیب عامل سیاسی بالاترین و عامل انسانی پایین‌ترین رتبه را در بحران دارند و عوامل اقتصادی، نظامی و انسانی بین این دو عامل قرار رتبه‌بندی می‌شوند.

۷. تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از حمایت‌های مادی و معنوی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران تشکر و قدردانی کنند.

Reference

1. Alihosseini, Ali; Arabian, Hussein (2016). Rooting the Geopolitical Crisis of the Islamic World with Emphasis on the Role of Secular-Religious and Wahhabi-Salafi Discourse, Proceedings of the International Conference on Geopolitical Crises in the Islamic World, Volume II. **[In Persian]**
2. Azizan, Mehdi; Sajadipour, Hassan (2016). Rooting the Takfiri Crisis in Salafist, Takfiri Elite Thoughts in the Islamic World, Proceedings of the International Conference on Geopolitical Crises in the Islamic World, Volume I. **[In Persian]**
3. Etaat, Javad (2016). Geopolitics and Foreign Policy of Iran, Tehran, Nashesfair
4. Goli Zavareh, Gholamreza (2011). The Role of Muslims in European Blossoming, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute Publication Center. **[In Persian]**
5. Hafeznia, Mohammad Reza (2005). Unpublished booklet on the political geography of the Islamic world, Tarbiat Modarres University. **[In Persian]**
6. Hafeznia, Mohammad Reza (2006). Principles and Concepts of Geopolitics, Mashhad, Papelli Publications. **[In Persian]**
7. Haggett, Peter (1996). Geography: A New Combination, Translated by: Shapoor Goodarzi-Nejad, Tehran, side publications
8. Jafari Woldani, Asghar (1995). Border Developments and its Geopolitical Role in the Persian Gulf, Tehran, Qom. **[In Persian]**
9. Kazemi, Ali Asghar (1999). International Relations in Theory and Practice, Third Edition, Tehran, Qomes Publishing **[In Persian]**
10. Mahkoui, Hojat; Khadem Al-Husseini, Ahmad; Namdariye, Mohammad Mehdi (2016). Challenges and Religious Differences in Islamic Countries Case Study: Shiite Religion in the Persian Gulf Geopolitical Area, Proceedings of the International Conference on Geopolitical Crises in the Islamic World, Volume II. **[In Persian]**
11. Mirhidar, Dore (2004). A Survey on Geopolitical Developments, Proceedings of the Scientific Congress of the Iranian Geopolitical Society. **[In Persian]**
12. Mousavi Khosravi, Mohsen (2016). Terrorism, the Emerging Phenomenon of Postmodernism, Proceedings of the International Conference on Geopolitical Crises in the Islamic World, Volume II. **[In Persian]**
13. Nourani, Mohammad (2015). Changing Geopolitics in the West Asian Region, Tehran, Student News Agency. **[In Persian]**
14. Rashno, Nabiollah (2015). Geopolitics and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, Daneshgostar, Tehran. **[In Persian]**
15. Rostami, Mohsen; Moderator, Leila ; Elhami, Amir Hossein (2013). Presents the Model of Sustainable National Security of the Islamic Republic of Iran Against Geopolitical Developments in Iraq After US Withdrawal", First Southwest Asian National Geopolitical Conference, Taleghan, Iranian Geopolitical Association, Payam Noor Talegan University. **[In Persian]**

رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار در بحران های ژئوپلیتیکی..... ۴۳ _____

16. Sardarnia, Khalilullah (2016). Ethnic-Religious Violence in the Arab Middle East from the Perspective of the State-Nation-Building Crisis, Proceedings of the International Conference on Geopolitical Crises in the Islamic World.**[In Persian]**
17. Shahrastani, Nameless (1985). International and Solidarity, Qom.
18. Talebi Arani, Rouhollah (2016). Why Survival of Regional Crises in West Asia, Proceedings of the Conference on Geopolitical Crises in the Islamic World, Volume I, Tehran, Future Research Institute of the Islamic World.**[In Persian]**
19. Valigholizadeh, Ali (2015). Pattern Recognition of Geopolitical Crisis (with Emphasis on Nagorno-Karabakh Crisis), Institute for Strategic Studies eturn of the Weak Arab State, International Relations Theory and a Changing Middle East.**[In Persian]**
20. Salloukh, Bassel (2015). Overlapping Contests and Middle East International Relations: The R Scobell, Andrew; Ratner, Ely; Beckley, Michael, (2017). China's Strategy toward South and Central Asia: An Empty Fortress.
21. Shabazov, Fuad (2017). Will the China-Pakistan Economic Corridor Be a Gateway to Central Asia? Available at: <http://thediplomat.com/2017/05/will-the-china-pakistan-economic-corridor-be-a-gateway-to-central-asia>.